

Proslov Rogera Scrutona při příležitosti přijetí čestného doktorátu Masarykovy univerzity v Brně

Vaše Magnificence,
Spectabiles et Honorabiles,
Vaše Excelence,
dámy a pánové!

Nesmírně si vážím pocty, která je mi dnes prokazována. Mé pohnutí je ještě umocněno tím, že se tak děje na půdě univerzity, která nese jméno jednoho z mých hrdinů, ve městě, kde mám tolik přátel, a v zemi, ke které mě vážou neobyčejná a pro mně tak důležitá pouta. České země podněcovaly mou fantazii už dlouho před tím, než jsem je poprvé navštívil. Česká hudba, a zvláště hudba Leoše Janáčka, je mou velkou láskou. Čapek promlouvá přímo k mému nitru spisovatele a dva vaši velcí myslitelé – Masaryk a Patočka – jsou pro mne, tak jako pro mnoho Čechů, ztělesněním filosofie sloužící skutečnému životu, ve světě, kde filosofie příliš často mlčí.

Se jménem Jana Patočky jsem se poprvé setkal v roce 1979 při své první návštěvě tehdejšího Československa. Byl jsem pozván, abych přednášel na neoficiálním semináři u Julia Tomina, pražského filosofa a disidenta, jenž – zbaven naděje na akademickou dráhu – živil se jako topič. Na rozdíl od většiny jiných disidentů si Tomin uvědomil, že trávit dny studiem a nabyváním poznatků nestačí; že večery a noci je nutné věnovat tomu, aby nabyté poznatky byly předávány dál, a to zvláště mladým lidem, kteří je nejvíce potřebují. Neohroženě se pustil do práce a zahájil soukromé semináře filosofie, jež byly navštěvovány nejen jeho kolegy z disentu, ale také mladými lidmi vyloučenými z university za údajné zločiny svých rodičů.

Myslím, že zde není třeba dlouze hovořit o tom, jak důležitou roli zaujímá vzdělání v životě člověka, jemuž bylo právo na vzdělání odepráno. Lidé, kteří navštěvovali Tominovy semináře, ve svém studiu spatřovali nejen odpor proti režimu, jenž se rozhodl vyloučit je ze společnosti, ale také vstupní bránu do vyššího a duchovnějšího světa. Dosáhli tím svobody, jež spočívá v myšlení a o něž je žádné otroctví nemohlo připravit. Jak dojemný byl tento pohled pro návštěvníka ze Západu, který své vlastní vzdělání pokládal za samozřejmost, nikdy nezakusil sebemenší těžkosti při obstarávání knih či návštěvách přednášek, a nikdy mu ani nepřišlo na mysl, že by mu akademická dráha mohla být znemožněna! Musím se přiznat, že jsem tehdy vůči těmto mladým lidem riskujícím vězení kvůli Platónovi pocítil závist. Existuje vize pravdy, kterou potřebuje každý intelektuál: pravda jako útěcha, pravda trvalá a nevyvratitelná. A já jsem dlouhou dobu žil, aniž bych si uvědomil, že má filosofie a mé psaní budou vlastně zcela zbytečné, pokud pravda ztratí své výsadní místo v mém srdci. Mladí lidé navštěvující seminář doktora Tomina žádnými takovými slabostmi netrpěli. Slova Jana Husa hlásající, že „pravda vítězí“, pro ně byla článkem víry. Navíc jim připomínala historii jejich národa a význam národních dějin v dobách cizího útlaku.

Toto první setkání s disidentskou kulturou mělo mnoho následků. O dvou bych se zde rád zmínil. Jednak jsem se chtěl ze všeho nejdříve dozvědět, kdo vlastně nejvíce formoval názory a zájmy těchto lidí. Kdo byli jejich hrdinové a koho pokládali za zločince? Ve které knize, písni či obraze hledali útěchu a proč? A za druhé, chtěl jsem těmto lidem pomoci.

Velice brzy jsem pochopil, že sám toho příliš nezmůžu. Bylo zřejmé, že skutečně pomoci může pouze skupina lidí, kteří budou jednat společně podle přesně promyšleného plánu. Všechno již směřovalo k tomu, aby taková skupina byla vytvořena. Díky mé neohrožené kolegyni Kathy Wilkesové, kterou Tominova výuka nadchla, se podařilo získat a přivést na seminář do Prahy další přednášející. Někteří z nich na vlastní kůži pocítili hrubé zacházení a někteří byli dokonce vyhoštěni ze země. Většina přednášejících pocházela z řad mých kolegů, nebo jsem je aspoň znal. Rozhodli jsme se, že začneme jednat organizovaně, své odlišné politické názory odsuneme stranou a společně odhalíme lež, kterou tehdy hlásali komunisté a přijímaly všechny naše vlády, totiž že svoboda vzdělávání je jen jiné jméno pro politickou subverzi.

Tak vznikla organizace, která si později dala jméno Vzdělávací nadace Jana Husa a jež má dnes své hlavní sídlo zde v Brně. Zaslouhou obětavé práce Miroslava Pospíšila a jeho kolegů je tato nadace pravděpodobně nejúspěšnější vzdělávací dobročinnou organizací v České republice.

Ve mně však navíc všechny tyto události podnítily naléhavou potřebu odhalit pravdu o tom, čeho jsem byl svědkem. Uvědomil jsem si, jak trestuhodně málo jsem věděl nejen o situaci Čechů a Slováků ale o komunismu vůbec. Jak se vlastně tito lidé proměnili v psance? Co studovali a proč? Poprvé jsem se dozvěděl o Chartě 77 a o jejím prvním mluvčím Janu Patočkovi. Zjistil jsem – ach, jak jsem mohl žít až do té chvíle v takové nevědomosti? –že Husserl se narodil na Moravě, chodil do školy v blízké Olomouci a Patočku považoval za jednoho ze svých nejnadanějších žáků. Dověděl jsem se, že Patočka se těšil nesmírné úctě nejen pro svou odvahu a pro svůj symbolický význam, ale poněvadž jeho spisy, jakkoliv jsou těžko srozumitelné, se zabývají otázkami nesmírně důležitými pro lidi uvězněné komunistickým režimem. Tyto otázky ostatně neztratily na své aktuálnosti ani dnes, třebaže se okolnosti změnila a lidé před nimi – někdy až příliš ochotně – zavírají oči.

Nejčastěji diskutovaným tématem při našich setkáních byl smysl dějin. Někteří lidé zastávají názor, že historie nemá žádný smysl – že to není nic jiného než sled událostí, s množstvím protichůdných příčin, avšak bez jakéhokoliv smyslu či poselství. Jiní historii vysvětlují tak, jak ji vysvětlovali komunisté, tedy jako lineární vývoj hnaný nezadržitelně vpřed růstem výkonu ekonomiky a vrcholící nakonec v dosažení pozemského ráje. A existují také lidé, kteří historii chápou jako postupné zjevování božího poselství a nekonečné Boží Prozřetelnosti.

Patočkovo chápání historie nezapadá ani do jedné z těchto teorií. Pro Patočku mají dějiny smysl, avšak tento smysl nespočívá ani v budoucnosti ani ve věčnosti. Význam historie podle něj musíme hledat v minulosti. Historii porozumíme tehdy, když pochopíme minulost uplynulého a uznáme, že jsme nějakým záhadným způsobem zodpovědni za události, při nichž jsme nehráli žádnou roli a které už nikdy nemůžeme změnit. Patočka nás nabádá k tomu, abychom se „přiznávali“ k dějinám, a to nejen tak, že uplynulé události vezmeme na vědomí, ale že je přijmeme jako součást sebe samých.

Intelektuálové dvacátého století byli slepě hnáni vírou v pokrok a přitom ztratili víru v Boha. Jejich morálka byla morálkou účelu světícího jakékoli prostředky ve jménu fiktivní budoucnosti. Výsledkem byly války a revoluce, obojí nebývalého rozsahu. Odtržen od minulosti a živ ve stavu exaltovaného nihilismu ztrácí intelektuál dvacátého století víru v *polis* a její instituce a na prostý život obyčejných lidí nahlíží jako na zradu budoucnosti. Minulost pro něj není nikdy překážkou v jeho konání a právo na zničení všeho a všech, co mu stojí v cestě, pokládá za samozřejmost.

Namísto této destruktivní vize Patočka nabízel mnohem mírnější vztah k dějinám, který byl, jak jsem zjistil, velmi přitažlivý pro mé podzemní kolegy a studenty. Musíme se vracet do minulosti, abychom pochopili vlastní společnost a politický řád, jenž pocítujeme jako přirozený a který nás definuje. Funkce *polis*, jak řekl Platón, tkví v „péči o duši“. Tuto myšlenku Patočka dále rozvíjel ve svých tajných přednáškách o Platónovi a Evropě a snažil se vysvětlit, jak může český národ ve svém myšlení znovu získat sociální a politickou identitu, o níž byl realitou oloupen.

Tím, že Patočka otvíral staré téma smyslu českých dějin, se zároveň dotýkal dalšího a mnohem hlubšího problému. Za šílenstvím nacistické a komunistické politiky viděl prachobyčejné modloslužebnictví. Jak nacisté tak i komunisté vytvořili idol z vědy a svůj vědecký světový názor potom zneužívali ke zničení lidskosti. Vědecký rasismus nacistů a marxistické vědecké pojetí historie jsou jakožto vědecké disciplíny neudržitelné. Přesto však neobvyklou měrou ovlivňují způsob, jakým lidé nazírají jeden na druhého. Jejich teorie představuje lidské bytosti jako vedlejší produkty historických či genetických sil: jako kusy bezvýznamné organické hmoty unášené proudy, které nemohou ani ovládat ani usměrnit. Jak můžeme tvář v tvář této pochmurné vizi svého osudu znovu objevit svou svobodu a svou lidskou hodnotu? Jak si můžeme znovu přivlastnit lidskou podobu a lidskou tvář? To byly problémy, jež nedávaly Patočkovi spát.

Netvrdím, že jeho odpověď na tyto otázky je naprosto srozumitelná; avšak právě tato vágnost se stala podnětem pro mé přátele z podzemí. Nic pro ně nebylo tak důležité jako otázka hledání alternativy. Čím by měl být komunistický materialismus nahrazen? Na čem můžeme založit záchranu

lidskosti? Husserl zavedl pojem *Lebenswelt*, jež je základem lidské zkušenosti a který propůjčuje smysl materiální realitě. Právě tato myšlenka se stala výchozím bodem pro Patočku: myšlenka světa (sám jej nazýval „přirozeným“ světem), který je jednak totožný se světem vědy a zároveň se od něj radikálně liší protože je vnímán jiným způsobem. Podobně jako si zvířata budují svůj habitat, i my budujeme tento přirozený svět prostřednictvím svých osobních vztahů, morálních ideálů a především prostřednictvím vlastní oběti. A tento dlouhý proces společného budování domova, kdy se stáváme součástí země a země součástí nás samých, také podstatně přispívá ke smyslu dějin.

Komunismus se pustil do ničení tohoto přirozeného světa tím, že odstranil veškeré spontánní lidské vztahy, čili vztahy založené na dohodě a historickém kompromisu. Namísto přirozeného světa komunisté vynalezli mohutný stroj zvaný Pokrok a do něj naházeli všechnu víru, ideály i zásady prosté lidské slušnosti, aby je potom rozdrtili na kaši. Naším úkolem proto není nahradit komunismus jiným systémem, začít hájit nějaké jiné konkurenční vědecké pojetí historie nebo hledat podobný absolutní výklad lidského bytí. Tak by byl jeden nelidský stroj pouze nahrazen jiným. Naším úkolem je obnovit přirozený svět – svět, který tvoříme slovy, úsměvy a gesty, jimiž dáváme výraz své lidské vzájemnosti.

Zatímco jsem následoval své podzemní přátele do tajuplného království jejich studia, zalila mě nová a ještě větší vlna obdivu k české kultuře. Pomocí Němcové, Dvořáka, Nerudy, Janáčka a Čapka jsem začal vstupovat do Patočkova „přirozeného světa“. Společnost prezentována těmito umělci je společností, kde na sebe lidé vzájemně pohlíží jako na lidi, a ne jako na součástky nějakého obrovského stroje. Hrdinou české kultury je obyčejný člověk, jehož obyčejnost je reálná a zároveň transcendentní, čímž se dotýká Boha.

Od své první návštěvy Prahy jsem se v následujícím desetiletí snažil od svých českých přátel učit stejnou měrou, jakou se oni chtěli učit ode mne. Přišel jsem na to, že Praha není tím správným měřítkem, podle něhož by měly být české země posuzovány, a že všechno v Praze, dokonce i disidenti, se vyznačuje jakousi na odiv vystavovanou mondénností. Pražák, to je Pařížan narozený na nesprávném místě, člověk, který si pěstuje svůj vyšší duchovní svět za ochrannou stěnou ironie. Naproti tomu Brňák, jak jsem zjistil, je jeho pravým opakem; je to člověk, který věří, že se narodil na správném místě a který chce tuto víru sdílet s ostatními a dokázat ji celému světu. Nejlépe bych snad tento kontrast mohl ilustrovat na příkladech dvou disidentských přátel.

V roce 1983 se ke mně začaly neoficiálními cestami dostávat kapitoly vynikající knihy, důvtipné analýzy komunistického jazyka, jejíž autor užíval pseudonym Petr Fidelius. Pustil jsem se do pátrání po autorovi, jehož skutečné jméno (Karel Palek) jsem se dozvěděl až o sedm let později. Dostat se k němu a promluvit s ním nebylo vůbec jednoduché, neboť ani jeho nejdůvěrnější přátelé neznali jeho adresu. Až po výměně spousty tajných vzkazů se s ním člověk mohl setkat někde na rohu ulice. Poté jste se procházeli po ulicích sem a tam, a teprve až si byl naprosto jist, že nejste nikým sledováni, zavedl vás rychle do kotelny pod starou nemocnicí, kde trávil své dny jako topič. Oděn švihácky do rozevlátého sametového kabátu, vesty s blyštivými knoflíky a s hedvábným šátkem kolem krku, s tváří ozdobenou c. a k.¹⁾ plhovousem, vás pak bezvadnou francouzštinou s vybranou a zároveň ironickou zdvořilostí uvedl do svého království: ke svým kotlům, do kterých bylo jeho povinností každou hodinu přiložit, a do sousední místnosti, kde přebývaly jeho „*objects d'art et de vertu*“. Shora do místnosti pronikalo malými okny, jež byla zvenčí na úrovni chodníku, matné světlo a spoře osvětlovalo sbírku šokujících kýčů. Vadnoucí krásky s klobouky přetékajícími květy; sladkobolné panenky Marie s překypujícími ňadry; vemlouvavě mrkající zamilovaní husaři; okaté dětičky s holými zadečky a růžičkami ve vlasech – všechny objekty Fidelius popisoval s naprosto vážnou tváří a oddanou úctou jako průvodce v nějakém málo navštěvovaném venkovském muzeu. „Komunistická kultura,“ říkal mi, „je kýč s vyceněnými zuby“; proto jeho ironická záliba v jeho bezzubé variantě.

Mezi těmito cukrkandlovými kreacemi stály police s knihami, skříňky a piáno. Uprostřed místnosti byl pak psací stůl, na kterém vznikalo skutečné Fideliovo dílo. Zde psal a redigoval samizdatový časopis *Kritický sborník*, který s kýčem neměl nic společného; naopak, zabýval se skutečnou kulturou a historií střední Evropy. Fidelius se každou hodinu zvedl od stolu, sundal si svůj sametový kabátec, natáhl si pracovní kombinézu a sestoupil dolů do kotelny s neznatelným ironickým úsměškem na rtech. Když se potom vrátil, znovu zaujal pozici estéta z 19. století, pracovní oděv opět vyměnil za samet, elegantními pohyby si zamnul ruce a upravil si šátek na krku tak, že připomínal vousatého Baudelaira. Na závěr každé návštěvy vždy zasedl k piánu a s bravurními gesty zahrál ragtime Scotta Joplina. S očima upřenýma ke stropu a s prsty divoce pobíhajícími po klávesách vypadal jako mladý Brahms in dem Bierkeller. Pro mně byl ztělesněním ryzího pražského disidenta, lyrickým vyvržencem, vysmívajícím se svým originálním způsobem života tupé rutině, k níž byl odsouzen, zatímco ve své podzemní říši snů pod nemocnicí čekal, až osud zaklepe na dveře.

Ještě předtím, než jsem se setkal s Fideliiem, jsem se snažil dostat k jinému disidentovi, Jiřímu Müllerovi, který tehdy pracoval v Brně jako prostý dělník v továrně na hasicí přístroje. Nakonec jsem ho dostihl v úsporně zařízeném bytě na Jugoslávské, kde na mě čekal shrbený u holého stolu jako liška zahnaná do kouta. Pod kšticí rozčuchaných vlasů na mě hleděly ostražitě a podezřívavé oči. Nechal mě vymluvit a sám se omezil pouze na pár dobře volených jednoslabičných slov. Mluvil jsem o Husově nadaci a o naší touze pomoci tím, že budeme posílat knihy, materiály a návštěvníky, kamkoliv bude potřeba. Zmínil jsem se o našich donkichotských nadějích a překvapivých úspěších. V té době už jsem docela dobře ovládal ironické a cynické způsoby, které tak dobře fungovaly v Praze. Jiří však nehnul ani brvou a jen čekal, až odhalím všechno, co mám na srdci. Udělal si pár poznámek na kus papíru, který hned poté roztrhal na kousky, zmačkal do malých kuliček a zasunul do kapes své ušpiněné bundy. Byl však stále stejně lakonický a nijak mi nevycházel vstříc. Uvědomil jsem si, že takto se nikam nedostanu, a tak začal jsem mluvit otevřeně o tom, na čem mi opravdu záleželo – o tom, že není zapotřebí neúčinných donkichotských gest, ale že je nutné kousičky vědění jako tenké tyčinky dynamitu zasunovat do tvrdých útesů komunismu. A vida – jeho tvář se náhle rozjasnila vřelým a upřímným úsměvem. Konečně viděl, že bych mohl být užitečný.

Bez zbytečných řečí začal rozvíjet plány. Satira ho nezajímala; komunismus pro něj nebyl terčem vtipů, ale strategickou výzvou. Žádal o spoustu věcí, avšak nic z toho pro sebe. Každá akce se podle něj měla rozšířit jak nejdál to půjde a zasáhnout tolik lidí, kolik je jen možné. Účelem neměla být pomoc tomu nebo onomu napůl bláznivému disidentovi, ale lidem a kultuře na Moravě. Požadoval magnetofonové pásky pro nahrávání přednášek, které by byly šířeny mezi školní mládeží; počítačový software pro vytvoření kódované komunikační sítě; oficiální návštěvy oficiálních institucí, za nimiž by se mohly ukrýt jiné, tajné aktivity; kontakty mezi ekologickými skupinami na Západě a ekology v Brně; právní rady těm, kteří testovali hranice komunistické zákonnosti; veřejné kampaně na pomoc lidem vystaveným perzekuci. A to vše za předpokladu, že tyto aktivity budou na sobě navzájem natolik nezávislé, aby v případě rozbití jedné sítě zůstaly ty ostatní nedotčeny. Vůbec mě nepřekvapilo, když jsem se později dověděl, že Jiří strávil šest let ve vězení.

Ze schůzky jsem odcházel ve skvělé náladě. Podařilo se mi navázat kontakt s někým, kdo nebyl lyrickým psancem, nýbrž člověkem, který chtěl opravdu věci změnit tak, aby se mohl ve své rodné zemi zase cítit jako doma. Naše přátelství bylo důvěrné, avšak skoupé na slovo, téměř vojenské; Jiří byl také se mnou, když mě zatkli a nakonec vypověděli ze země. Pochyboval jsem, že ho ještě někdy uvidím. Rozhodně by mě ani ve snu nenapadlo, že ho jednou navštívím v honosné pražské kanceláři, odkud řídil transformaci tajné policie, která celých dvacet let dělala všechno proto, aby jej zneškodnila. Pamatuji si, jak mě při této návštěvě potěšilo zjištění, že stále nosí stejný pracovní oděv a že si dokonce nepřestal dělat poznámky na kousky papíru, které hned potom zmačká a zasune do kapes.

Ne všechno, co se od těch zlých dob přihodilo, bylo dobré. Někdy se nostalgicky ohlížím zpět do doby, kdy mohlo být všechno utrpení v této zemi přisuzováno vnějším příčinám a kdy platil pro všechny jakýsi generální pardon za jejich poklesky a nedostatky,

protože za všechno mohli komunisté. Vím však, že takový postoj je slabošský a že se musím radovat ze změn, jež skutečné nedostatky Čechů zviditelnily stejně tak, jako zviditelnily jejich skutečné a daleko větší ctnosti. Za těchto nových okolností mě nejvíce ze všeho těší, že jsem poznal dva druhy češství. Poznal jsem, jak se cyničtí Češi a zemití Moravané navzájem doplňují, aby tak společně vytvořili kulturu, jež nemá mezi kulturami Evropy obdoby. A na své vlastní jedinečné zkušenosti jsem se přesvědčil, jak je kultura Čechům dražší než kterémukoli jinému národu moderního světa. Zkušenost, kterou jsem u vás prošel, změnila můj život. Přijetí čestného titulu doktora Vaší university je pro mne zpečetěním vztahu, v němž kultura byla motivující silou a zdrojem naděje do budoucna. V tom pro sebe spatřuji pravý smysl českých dějin.

Roger Scruton
Brno 2. 10. 1998